

Tomasz Struk

GENEZA I HISTORYCZNE ZMIANY NAZWY KROSNA ODRZAŃSKIEGO

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie genezy nazwy Krosna Odrzańskiego oraz jej przekształceń i modyfikacji na przestrzeni tysiąca lat. Omawiany okres obejmuje czas od 1005 roku, gdy nazwa grodu pojawiła się na kartach kroniki biskupa merseburskiego Thietmara, znanej jako *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon*¹, aż do roku 1946, w którym to nastąpiła ostatnia urzędowa zmiana pisowni nazwy Krosna². Artykuł prezentuje nie tylko zmiany formy zapisu, ale także okoliczności, w jakich to następowało. Ponadto zawiera próbę wyjaśnienia źródłowości nazwy przedstawianą przez wielu historyków i językoznawców. W ostatniej części zawarto przykłady różnych form zapisu, mimo ujednolicenia, jakie nastąpiło w maju 1946 roku.

Początki badań nad nazwą nadodrzańskiego miasta sięgają XVI wieku, gdy w dość lakonicznym zdaniu próbował wyjaśnić ją głogowski lekarz żyjący w latach 1532-1573 – Joachim Cureus³. Problemem tym interesował się również duchowny i nauczyciel, który związał swe losy z nadodrzańskim miastem – Prokopius⁴. Kolejny impuls w badaniach nad Krosnem oraz pochodzeniem jego nazwy nadał żyjący w XVIII wieku autor 14-tomowej historii miasta i twórca bezcennego dzieła, które niestety nie zachowało się do naszych czasów, J. Möller⁵. Wiele jego teorii przeniknęło następnie do kronik autorów XIX-wiecznych – E.L. Wedekinda⁶, G.A. Matthiasa⁷ i C. Obstfeldera⁸. Epoka romantyczna sprzyjała powstawaniu fantastycznych teorii i tworzeniu legend. XIX wiek to także początki powstawania

¹ *Kronika Thietmara*, przedm., tłum. i oprac. M.Z. Jedlicki, Poznań 1953.

² Zarządzenie Ministrów: Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 7 maja 1946 r. o przywróceniu i ustaleniu urzędowych nazw miejscowości, „Monitor Polski”, nr 44, poz. 85.

³ B. Olszewicz, *Najdawniejsze opisy geograficzne Śląska*, Katowice 1936.

⁴ G.A. Matthias, *Chronica der Stadt Crossen*, Crossen 1849, s. 7. Krośniceński kronikarz wspomina o próbach wyjaśnienia nazwy podejmowanych przez XVI-wiecznego nauczyciela Johanna Prokopiusa, autora monumentalnego dzieła obejmującego historię Krosna nad Odrą.

⁵ *Ibidem*, s. 7-8.

⁶ E.L. Wedekind, *Chronika der Stadt und des Herzogthums Crossen*, Crossen 1840.

⁷ G.A. Matthias, *op. cit.*

⁸ C. Obstfelder, *Chronik der Stadt Crossen*, Crossen an der Oder 1925, 1895.

nauki specjalizującej się w wyjaśnianiu genezy nazw – onomastyki. Jednak pierwsze poważne prace z tego zakresu zaczęły powstawać w następnym wieku.

Hasło „Krosno” pojawiało się w pracach językoznawców przedwojennych (m.in. w wydany w Lwowie w 1855 roku słowniku M.S.B. Lindego⁹). Co prawda nie ma w nich prób wyjaśnienia genezy nazwy, ale Aleksander Brückner¹⁰ (Kraków 1927), który pisał o „najstynniejszym Krossen nad Oderą”¹¹ powiązał to hasło z innymi znaczeniami słowa *krosno*.

Zmiana przynależności państwowej po zakończeniu II wojny światowej dała badaniom z zakresu toponomastyki nowy impuls. Władze stanęły przed nowym zadaniem – polonizacją nazw miejscowości, które przez setki lat należały do niemieckich władców. Problemem tym zajęły się komisje, w skład których wchodziło wielu specjalistów z zakresu językoznawstwa, historii oraz onomastyki¹². Wśród powojennych badaczy, którzy analizowali źródłosłowie nazwy Krosna, wymienić należy: K. Rymuta¹³, S. Rosponda¹⁴, M. Malca¹⁵, A. Bańkowskiego¹⁶, J. Staszewskiego¹⁷ i w mniejszym zakresie Z. Stiebera¹⁸ oraz H. Borka¹⁹. Genezą nazwy zajmowali się, co rozumiało, także historycy opisujący jego dzieje – J. Muszyński²⁰, J.P. Majchrzak²¹, Z. Kaczmarczyk²². Jednak główną osnową ich wywodów były teorie stworzone przez autorów niemieckich, a pewnym paradygmatem stało się wyjaśnienie znaczenia nazwy miasta od słowa *chróst*, zaczerpniętego ze *Słownika języka polskiego*, Samuela Lindego.

⁹ M.S.B. L i n d e, *Słownik języka polskiego*, Poznań 1951 (reprint wydania lwowskiego z 1855 r.).

¹⁰ A. B r ü c k n e r, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970 (reprint wydania krakowskiego z 1927 r.), s. 270.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Z o b. M. W a g i ń s k a - M a r z e c, *Ustalenie nazw miejscowości na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, [w:] *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. Z. Mazur, Poznań 1997.

¹³ K. R y m u t, *Nazwy miast Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987.

¹⁴ S. R o s p o n d, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984; i d e m, *Pogadanki o śląskim nazewnictwie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969; Z. H i e r o w s k i, S. R o s p o n d, *Języki i piśmiennictwo na Śląsku*, Katowice-Wrocław 1948.

¹⁵ M. M a l e c, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003.

¹⁶ A B a ń k o w s k i, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.

¹⁷ J. S t a s z e w s k i, *Mały słownik pochodzenia i znaczenia nazw geograficznych*, Warszawa 1968.

¹⁸ Z. S t i e b e r, *Der Slawischen Namen in der Chronik Thietmars von Merseburg*, [w:] *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974.

¹⁹ H. B o r e k, *Wśród śląskich nazw*, Opole 1986.

²⁰ J. M u s z y ń s k i, *Krosno Odrzańskie. Przeszłość i teraźniejszość*, Warszawa-Poznań 1972.

²¹ J.P. M a j c h r z a k, *Brama (Krosno Odrzańskie ongiś)*, Krosno Odrzańskie 1995.

²² Z. K a c z m a r c z y k, *Geneza i rozplanowanie miasta Krosna nad Odrą*, „Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury” 1951, R. I, z. 2.

W badaniach nad ewolucją i zmianami pisowni nazwy Krosna bardzo dobrym źródłem wiedzy okazały się dziedziny z zakresu nauk pomocniczych historii²³. W głównej mierze dyplomatyka – średniowieczne dokumenty zebrane przez K. Maleczyńskiego w *Kodeksie dyplomatycznym Śląska*²⁴, sfragistyka, której głównym źródłem był katalog pieczęci z wystawy zorganizowanej we Wrocławiu w roku 1989²⁵, oraz w mniejszym zakresie katalogi monet. Jednak wyjątkowym i bardzo cennym źródłem zmian są zbiory map wydawanych od XVI do XX wieku. Znalazły się one w pracach R. Wytyczaka²⁶ i D. Przybytki²⁷. Drugi z autorów w swej książce tak pisał o wysokich walorach kartografii w badaniach historyka: „mapa jest w stanie o wiele wiarygodniej przedstawić wykluwający się ze źródeł obraz przeszłości niż traktujący o tym samym równoległe tekst”²⁸. Ponadto w pracy wykorzystano dokumenty z okresu powojennego będące w posiadaniu autora, dwie witryny internetowe²⁹ oraz powojenną prasę lokalną³⁰.

Artykuł przybliży również powstanie i rozwój dwóch teorii źródłosłowa nazwy miasta – od słowa *chrost* (chrust, zarośla) oraz *krost* (nierówność terenu). Analizuje także niektóre teorie historyków niemieckich oraz próbuje wyjaśnić okoliczności ich powstawania.

Elementem uzupełniającym artykuł są nieliczne dokumenty, wspomnienia dawnych mieszkańców Krosna: profesora Politechniki Rzeszowskiej – Ludomira Laudańskiego, wieloletniego dyrektora Krośnieńskiego Domu Kultury – Witolda Ciecickiego i przedwojennego mieszkańca Crossen an der Oder, a obecnie Berlina – dr. Wilfrieda C. Reinicke³¹.

Geneza nazwy Krosna Odrzańskiego sięga być może nawet VI wieku³², a z

²³ Nauki pomocnicze historii wykorzystuje również w swojej pracy XIX-wieczny historyk Matthias. Przytacza inne formy nazwy miasta, które były używane na monetach (Crossena, Crossna, Crossa) oraz w dokumentach (Crostna, Crosten, Crochna), *op. cit.*, s. 9.

²⁴ *Kodeks dyplomatyczny Śląska. Zbiór dokumentów i listów dotyczących Śląska*, t. I (971-1204), wyd. K. Maleczyński, Wrocław 1956; *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. II (1205-1220), wyd. K. Maleczyński, A. Skowrońska, Wrocław 1959; *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. III (1221-1227), wyd. K. Maleczyński, Wrocław 1964.

²⁵ J. K o k o s z a, *Herby polskich miast nadodrzańskich. Katalog wystawy*, Wrocław 1989.

²⁶ R. W y t y c z a k, *Śląsk w dawnej kartografii*, Wrocław 1998.

²⁷ D. P r z y b y t k i e, *Kartografia historyczna Śląska XVIII-XX wieku*, Wrocław 2002.

²⁸ *Ibidem*, s. 22.

²⁹ <http://mdz.bib-bvb.de>; <http://www.territorial.de>

³⁰ „Głos Krosna n/Odrą” 1946, nr 1.

³¹ L. L a u d a ņ s k i, *Krośnieńska mozaika*, (kopia maszynopisu w posiadaniu autora artykułu); W. C i e c i c k i, *Krosno Odrzańskie ludzie i wydarzenia (z przysmrużeniem oka)*, Zielona Góra 2001; W. C. R e i n i c k e, *Moje żydowskie wspomnienia*, przeł. P. Schulz, „Tygodnik Powszechny” 20 lipca 2003, nr 29.

³² Według wybitnego językoznawcy Witolda Taszyckiego nazwy topograficzne (a do takich można zaliczyć nazwę Krosna) powstawały w VI-IX w. Na taki okres datuje się powstanie grodu nad Odrą. Zob. J. S z y m a ņ s k i, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 215; E. D a b r o w s k i, *Najstarsze dzieje grodu w Krośnie Odrzańskim*, [w:] *Krosno Odrzańskie*, Zielona Góra 1967, s. 37.

całą pewnością wieku X. Po raz pierwszy nazwa Krosno (*Crosno*) pojawia się w niezwykle ciekawej i pełnej bezcennych informacji kronice biskupa merseburskiego – Thietmara³³. Ten niemiecki duchowny umieścił po raz pierwszy nazwę grodu na 109. stronie swojego dzieła. Nazwa mieści się w piątym (*cro-*) i szóstym (*-no*) wersie karty³⁴. Pojawia się ona w szerszym kontekście w związku z wyprawą cesarza Henryka II w 1005 roku na młode państwo piastowskie władane przez księcia Bolesława Chrobrego. To właśnie Chrobry *cum exercitu grandi*, czyli z wielkim wojskiem, usadowił się w doskonale położonym krośnieńskim grodzie. W zdaniu opisującym przybycie wojsk niemieckich i ich sojuszników pod Krosno zwraca uwagę informacja kronikarza o rzece *Pober*, nad którą była położona strażnica. W tym samym zdaniu autor tłumaczy, że łacińska nazwa rzeki to *Castor*, czyli Bóbr. Nie czyni podobnego wtrętu w wypadku Odry (*Oderam*) oraz właśnie Krosna (*Crosno*). Może to świadczyć o słowiańskim, nieznanym Thietmarowi, rodowodzie nazw.

Źródłosłowa nazwy grodu bez wątpienia należy szukać w jej słowiańskim pochodzeniu. O tym, że jej powstanie jest dziełem zamieszkującej te ziemie ludności słowiańskiej świadczą również badania historyków niemieckich. Co prawda niektórzy uczeni, tacy jak żyjący w XVI wieku glogowski lekarz i autor *Gentis Silesiae Annales* – Joachim Cureus³⁵, sądzili, że nazwa wywodziła się z greki i znaczy ‘rąbek sukni’. Grecki rodowód przytacza również niemiecki kronikarz Friderico Lucae (1689)³⁶. Na podobne teorie można natrafić także w kronice Matthiasa³⁷. Powoływanie się na greckie pochodzenie miało zapewne dodać miastu „antycznego” prestiżu, z drugiej strony być może jej celem było (świadome lub nie) zatarcie słowiańskiego rodowodu. Ponadto XIX wiek charakteryzowało ponowne odkrywanie i zachwyt nad starożytną kulturą.

Mimo to należy stwierdzić, iż większość XIX-wiecznych historyków niemieckich jednoznacznie opowiadała się za słowiańskim rodowodem Krosna³⁸. U historyków miasta, takich jak: dr Carl Obstfelder (1895) czy Gustav Adolph Matthias³⁹ (1849) widoczne jest także romantyczne piętno epoki, które często odwoływało się do wymagowanych legend o mitycznych postaciach. Niezwykle ciekawie brzmi przytoczona przez Matthiasa legenda o założycielu zamku i kasztelanii w

³³ *Kronika Thietmara*, s. 350-353.

³⁴ T. S t r u k, *Kronika Biskupa Thietmara, czyli pierwsza wzmianka o Krośnie Odrzańskim* (maszynopis), Krosno Odrzańskie 2004, s. 5.

³⁵ B. O l s z e w i c z, *op. cit.*, s. 42.

³⁶ J.K., *Z kroniki miasta i powiatu Krosno*, „Głos Krosna n/Odrą” 1946, nr 1, s. 1.

³⁷ G.A. M a t t h i a s, *op. cit.*, s. 8.

³⁸ *Ibidem*; C. O b s t f e l d e r, *op. cit.*, s. 5, E.L. W e d e k i n d, *op. cit.*, s. 16. (Slavichen).

³⁹ *Ibidem*, s. 6-12. Autor na pierwszych stronach swojej kroniki podaje, że dawne śląskie nazwy były przedmiotem badań niemieckich historyków, m.in. Martina Zeilera, Abrahama Sauera, Kaspara Schneidera. Swoją teorię genezy nazwy miasta przedstawił także na łamach „Crossener Wochenblatte” (nr 39 z maja 1843 r.) konrektor dr Wedekind; *ibidem*, s. 8.

miejscu, gdzie dzisiaj jest usytuowane miasto. Mitycznym założycielem miał być polski wojewoda, comes Noricus Kroszcz (lub Kruszc), który osiedlił się w pobliżu Odry w roku 848⁴⁰. Oczywiście jest to li tylko wymysł kronikarza, ale jest zapisem ze wszech miar cennym, gdyż potwierdza polski rodowód miasta. Nie omieszkała tego wykorzystać, po zakończeniu II wojny światowej, polska propaganda⁴¹.

Pewne wydaje się jedno – poszukiwania źródła nazwy idące w kierunku fantastycznych (patronimicznych) opowieści wynikają głównie z elokwencji i fantazji samych pisarzy. Nie zmienia to jednak faktu, że tak proste i przystępne mity zapadały w pamięć i popularyzowały historię Małej Ojczyzny. Pojawianie się osoby miało zapewne na celu uplastycznienie postaci, od której ośrodek wzięł swą nazwę. Taka forma „antropomorfizacji” nazwy przyczyniała się nie tylko do budowania legend i mitów, ale była łatwiej przyswajalna dla zwykłych mieszkańców. Podobnie było z wydarzeniami opisanymi przez Matthiasa – o żołnierzu wędrującym przez gród, który na widok warsztatu tkackiego krzyknął – „Krosno!, Krosno!”, co rzekomo miało się stać początkiem nazwy⁴². O wiele trudniej zapada w pamięci ludzkiej geneza, której trzon stanowią warunki terenowe bądź przyrodnicze. A tak właśnie było najprawdopodobniej w wypadku lubuskiego grodu. Zresztą warunki terenowe przez wieki ulegają znacznym modyfikacjom. Zmienia się temperatura, struktura terenu, warunki fizjograficzne i hydrograficzne. To, co tysiąc lat było czymś naturalnym i charakterystycznym dla danego obszaru, dzisiaj może już nie istnieć lub być mocno zmodyfikowane. W wypadku Krosna było tak z położeniem koryt rzek i środowiskiem naturalnym. Wystarczy stwierdzić, że uprawa tak popularnego krzewu jak winorośl była dawniej znacznie łatwiejsza, chociażby z powodu nieco wyższych temperatur.

XIX-wieczna historiografia polska częściej zajmowała się przynależnością ziem, w skład których wchodziło Krosno do piastowskiej spuścizny niż oikonimią. Wszyscy powojenni historycy powołują się na wyjaśnienia zawarte w słowniku Lindego. Jednak pod hasłem Krosno widnieje zapis – „a. księstwo i miasto szląska dolnego (Crossen in Schlesien); b. krosnowski, kroseński od Krosna (von Crossen). Księstwo kroseńskie”⁴³. Interpretację dotyczącą genezy nazwy zaczerpnięto z innej części słownika Lindego, o czym w dalszej części artykułu.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 9.

⁴¹ J.K., *op. cit.*, s. 1.

⁴² *Ibidem*, s. 7. Teorię tę można z góry wykluczyć. Nazwa miasta powstała przed XI w., podczas gdy krosno tkackie, od którego rzekomo miałaby powstać nazwa, zawędrowało do Europy w XII, a do Polski w XIII w. Zob. *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, red. A. Mączak, Warszawa 1981, s. 386. Idąc tym śladem, można także wykluczyć teorię podaną przez Matthiasa, a później powtórzoną przez J. Muszyńskiego (z zastrzeżeniem, że jest mocno dyskusyjna) o tym, że Słowianie, którzy zdobyli ten obszar, stanęli na wysokim brzegu i spoglądając na równinę ujrzeli widok przypominający krosno. Zob. J. M u s z y ń s k i, *Geneza i rozwój przestrzenny miasta Krosna nad Odrą*, [w:] *Krosno Odrzańskie*, s. 63.

⁴³ M.S.B. L i n d e, *op. cit.*, t. II, s. 503.

Polska historiografia przed II wojną światową używała nazwy *Krosno*, co miało zapewne na celu wskazanie historycznej przynależności grodu do Śląska, a co za tym idzie także do państwa polskiego⁴⁴. Używano tej nazwy, mimo że w połowie XIX wieku niemiecka administracja dla pewnego uporządkowania i właściwego umiejscowienia Krosna (istniało jeszcze np. Crosno nad Elsterą) do nazwy dodała człon „nad Odrą” (*Crossen an der Oder*). Ponadto zdarzało się, np. w *Encyklopedii powszechnej* Wydawnictwa Gutenberga, że powoływano do życia nazwę-hybrydę, połączenie niemieckiego *Crossen* i polskiego *Krosna* – *Krossen*⁴⁵.

Zmiany nazwy miasta utrwaliły jej wymowę i pisownię w trzech okresach i językach. Łacińska i zarazem najstarsza znana nam forma nazwy grodu nad Odrą brzmiała *Crosna* (*Crosno*)⁴⁶, niemiecka *Crossen* (rzadziej *Krossen*) natomiast słowiańska, a później Polska – *Krosno*. Niewielkie zmiany w obrębie tych trzech języków umożliwiały szybko identyfikację i lokalizację miasta.

Nazwa miasta w średniowiecznych dokumentach pojawia się w trzech głównych odmianach – *Crosen* (*Crossen*)⁴⁷, *Crosen* i *Crosen*. Co ciekawe, nazwa grodu w najczystszej formie występuje w dokumentach będących falsyfikatami pochodzącymi z drugiej połowy XIV wieku. W dokumencie z roku 1206 jest mowa o „Boguchwale castellani de Crosna”⁴⁸, a w akcie, na którym widnieje data 11 lipca 1207 roku – „Boguchwal castellanus de Crosno”⁴⁹. Na większości późniejszych dokumentów, i to zarówno oryginalnych, jak i autentycznych, nazwa Krosna jest już zmodyfikowana – występuje głównie jako *Crosen*⁵⁰ i *Crosen*⁵¹ oraz *Crosnensis* i *Crosenses*⁵². Oczywiście różnorodność form zapisu była szersza, a liczba mutacji, podobnie jak w wypadku innych miejscowości, duża⁵³.

⁴⁴ *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, red. S. Kutrzeba, Kraków 1933, t. 1, s. 272.

⁴⁵ *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, Kraków [b.d.w.; lata 30. XX w.], s. 175.

⁴⁶ *Kronika Thietmara*, s. 350-353, s. 492-493. Obok niemieckiej, łacińska forma nazwy pojawia się także w *Leksykonie* Johanna Heinricha Zedlera wydanego w roku 1733. Por. witryna internetowa: <http://mdz.bib-byb.de>

⁴⁷ *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. III, s. 205.

⁴⁸ *Ibidem*, t. II, s. 276. Warto nadmienić, że występujący w tych dokumentach rzekomy pierwszy kasztelan Krosna Boguchwał w rzeczywistości nie piastował tej funkcji. Pierwszym kasztelanem Krosna był Wisław. Por. M. C e t w i Ń s k i, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 223.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 283.

⁵⁰ *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. III, s. 70.

⁵¹ *Ibidem*, t. III, s. 29, t. II, s. 290, t. I, s. 224, 257.

⁵² *Ibidem*, t. III, s. 223.

⁵³ Oprócz form wymienionych występowały również takie, jak *Croschna* czy *Crosna*. Zob. Z. K a c z m a r c z y k, *op. cit.*, s. 62; J. H a b r y c h, *Najdawniejsze dzieje ziemi krosnieńskiej*, [w:] *Ze studiów nad średniowiecznym Głogowem i Krosnem*, Zielona Góra 1970, s. 154. Niestety autorzy, wymieniając różne formy nazwy Krosna, nie podają źródła.

W odniesieniu do najstarszego okresu bezcennym źródłem wiedzy pozostają dokumenty. Dodatkowe źródło informacji pojawia się w XVI wieku – są to mapy. Przegląd XVI-XVIII-wiecznej kartografii przynosi wiele informacji dotyczących ewolucji nazwy nadodrzańskiej strażnicy. Początkowo pisownia była dość swobodna i funkcjonowało kilka jej form. Na mapie Gerarda de Jode z atlasu wydanego w roku 1578 pojawia się zniekształcona nazwa *Großen*⁵⁴, być może od niemieckiej formy przymiotnika *groß* (duży). Zapewne zniekształcenie to można zrzucić na karb niedbałości autora w odtwarzaniu nazw. W atlasie *Theatrum Orbis Terrarum* wydanym w roku 1573 Krosno to *Krossen*, a w atlasie Petrusa Bertiusa z 1606 roku – *Kroßen*⁵⁵. Jako pierwszy formy *Crossen* na swojej mapie użył prawdopodobnie Gerard Mercator (1585). Od lat 30. XVII wieku można zauważyć pewne usystematyzowanie zapisu. Na mapach: Joannesa Janssoniusa z atlasu wydanego w 1638 roku, Johana Scultetusa z 1636 roku i wydanego w 1649 roku w Amsterdamie zbioru map autorstwa Willema Janszooona i Joannesa Blaeu’ów pojawia się już *Croßen*⁵⁶. W XVIII wieku nazwa przyjęła formę, która przetrwała aż do połowy XIX wieku – *Crossen*⁵⁷.

Podobna ewolucja jest zauważalna w sfragistyce. Na pieczęci miasta z około XVI wieku jest widoczny napis SIGILLUM CIVITATIS CROSNENS, podczas gdy dwa wieki później pojawia się już napis CROSSENSCHES STADT SIEGEL⁵⁸. Język niemiecki wyparł łacinę, czego konsekwencją była modyfikacja i dostosowanie nazwy nadodrzańskiego ośrodka. Zapewne przez kilkaset lat na obszarze ziemi krośnieńskiej funkcjonowały obok siebie wszystkie trzy określenia: łacińskie w kancelariach (do XV-XVI wieku), a niemieckie *Crossen* i słowiańskie *Krosno* wśród zamieszkujących te ziemie Niemców i Słowian⁵⁹. Maria Malec w swoim *Słowniku etymologicznym nazw geograficznych Polski* uważa, że już forma nazwy pochodząca z roku 1202 – *Crosten* – jest zapisem zniemczonym⁶⁰.

⁵⁴ R. W y t y c z a k, *op. cit.*, s. 22. Jak zauważa D. Przybytek, mimo cennych informacji dostarczanych przez mapy, nie są one wolne od błędów w pisowni nazw (transkrypcji). Zob. D. P r z y b y t e k, *op. cit.*, s. 17.

⁵⁵ D. P r z y b y t e k, *op. cit.*, s. 46.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 52.

⁵⁷ Warto nadmienić, że mimo funkcjonowania na XVII-wiecznych mapach formy *Croßen*, przy zapisie księstwa pojawiała się forma *Crossen* duc. Nazwa miasta *Crossen* pojawia się m.in. na mapach oficyny norymberskiej (1737), wiedeńskiego kartografa Johanna Jacoba Lidla (ok. 1745), Tobiasa Mayera (1749) i Tobiasa Conrada Lottera (1758). Zob. R. W y t y c z a k, *op. cit.*, s. 61, 65, 70, 82.

⁵⁸ J. K o k o s z a, *op. cit.*, s. 19.

⁵⁹ R. Rymut stwierdza, że nazwa *Crossen* jest notowana w niemieckich dokumentach w tej formie już w 1319 r. Warto też nadmienić, że znacznie krótsza jest metryka drugiego znanego polskiego miasta o tej nazwie – Krosna nad Wisłokiem. Początki jego nazwy sięgają dopiero XIII w. Zob. K. R y m u t, *op. cit.*, s. 120-121.

⁶⁰ M. M a l e c, *op. cit.*, s. 132.

W drugiej połowie XIX wieku nastąpiła kolejna zmiana związana z pisownią miasta. Dotychczas miasto nosiło nazwę jednoczłonową – Crossen. Przemiany administracyjne, rozwój komunikacji wymogły zapewne dokładne umiejscowienie niektórych miejscowości. Tak stało się w wypadku Frankfurtu nad Odrą i właśnie Krosna. Dla odróżnienia od np. Crosna nad Elsterą dodano człon – *an der Oder*. Odtąd, aż do lutego 1945 roku, funkcjonowała nazwa *Crossen an der Oder* (*Crossen a. O.* lub *Crossen/Oder*)⁶¹. Niełatwo jest ustalić moment zmiany⁶², która zapewne, mimo administracyjnego usankcjonowania, długo nie przyjmowała się wśród okolicznej ludności. Nowej nazwy używano zapewne głównie w kontakcie właśnie z administracją. O tym, że działo się to w połowie XIX wieku, świadczą choćby informacje o miejscu wydania krośnieńskich kronik. W książkach Wedekinda (1840) i Matthiasa (1849) występuje forma *Crossen*, a w pierwszym wydaniu dzieła Carla von Obstfeldera (1895) jest już *Crossen an der Oder*.

Ostatnie zmiany w nazwie *Krosno* następowały w latach 1945-1946 wraz z przyłączeniem Ziemi Zachodnich i Północnych do państwa polskiego. Pilna konieczność tworzenia w miejsce nazw niemieckich ich polskich zamienników spowodowała, że już w marcu 1945 roku, gdy trwały jeszcze działania wojenne, PKP podjęły inicjatywę powołania komisji ds. ustalenia nazw miejscowości. Już na pierwszym posiedzeniu, które odbyło się 13 kwietnia 1945 roku w Poznaniu, przywrócono nazwy na szesnastu odcinkach linii kolejowych, wśród nich stacji Krosno nad Odrą⁶³. Oczywiście z powodu wielu praktycznych przesłanek starano się także, przynajmniej przez pewien czas, eksponować nazwy niemieckie⁶⁴. Informację o polskiej nazwie miasta (z 3 listopada 1945 roku) podano do wiadomości w obwieszczeniu wojewody poznańskiego opublikowanym w *Poznańskim Dzienniku Wojewódzkim* 8 listopada 1945 roku⁶⁵. Jednak nazwą zatwierdzoną było... *Krosno*. Jeszcze bardziej zastanawiająca jest informacja zamieszczona w pierwszym powojennym wydaniu

⁶¹ Można powiedzieć, że nazwa niemiecka, tylko przetłumaczona, przetrwała do maja 1946 r., gdy obowiązywała forma Krosno nad Odrą.

⁶² Zauważa to także niemiecki autor ciekawej witryny internetowej <http://www.territorial.de>, opracowanej na podstawie pracy R. J e h k e, *Territoriale Veränderungen in Deutschland und deutsch verwalteten Gebieten 1874-1945*, Herdecke 2003. Ponadto autor stawia znaki zapytania przy dacie przemianowania powiatu (*kreises*) Crossen a. O. na Crossen (*Oder*). Pewną wskazówką jest umieszczenie tego problemu pomiędzy wydarzeniami roku 1918 i 1934, sugerować to może, że nastąpiło to w tym właśnie przedziale czasowym.

⁶³ M. W a g i ń s k a-M a r z e c, *op. cit.*, s. 375-376; K. P a j ą k, *Działalność Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych Poznań na Ziemiach Odzyskanych*, „Przegląd Zachodni” 1985, nr 1, s. 131-132; H. S z c z e g ó ł a, *Przeobrażenia ustrojowo-społeczne na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1947*, Poznań 1971, s. 80.

⁶⁴ H. S z c z e g ó ł a, *op. cit.*, s. 49.

⁶⁵ Obwieszczenie Wojewody Poznańskiego jako Pełnomocnika Okręgowego Rządu RP dla Ziemi Odzyskanych z dnia 3 listopada 1945 r. dot. nazw miejscowości na terenach odzyskanych i administracyjnie przyłączonych do Województwa Poznańskiego, „Poznański Dziennik Wojewódzki”, nr 12 z dnia 8 listopada 1945 r., s. 229-230.

kośnieńskiej gazety. Na drugiej stronie zamieszczono „Wykaz gmin miejskich i wiejskich z wyszczególnieniem gromad i miejscowości wchodzących do danej gminy i gromady wg nowego podziału administracyjnego, obowiązującego z dniem 1 grudnia 1945 roku powiatu kośnieńskiego, Województwa Poznańskiego”. W rubryce „nazwa gminy” figuruje *Krosno*, natomiast w rubryce wyszczególniającej poszczególne gminy wiejskie jest *Krosno n/O*⁶⁶. Świadczy to albo o słabej wiedzy dotyczącej procedur i prawa administracyjnego pełnomocnika Ociepki, albo o nieświadomym zalegalizowaniu nazwy, którą potocznie posługiwali się ówcześni mieszkańcy nadodrzańskiej osady⁶⁷. Sprawa ma jeszcze jeden znak zapytania. Otóż, jak wynika z oryginalnego maszynopisu wykazu podpisanego przez pełnomocnika Jana Ociepkę i potwierdzonego podpisem za zgodność przez inspektora samorządowego Jana Brygiera, zapis jest odwrotny od tego zamieszczonego w „Głosie Krosna n/Odrą”⁶⁸.

Jednak los nazwy *Krosno nad Odrą* i po prostu *Krosno* nie był długi. Dla większości mieszkańców miasta data zmiany nazwy nie była uchwytna i jej określenie czasowe nastroczało wielu problemów⁶⁹. Zmiana nazwy Krosna została wprowadzona zarządzeniem ministrów: administracji i Ziem Odzyskanych z 7 maja 1946 roku, a weszła w życie w dniu jej opublikowania w „Monitorze Polskim”, tj. 19 maja 1946 roku⁷⁰. Informację tę przekazywał na terenie województwa poznańskiego, do którego miasto wówczas należało, „Poznański Dziennik Wojewódzki” (8

⁶⁶ „Głos Krosna n/Odrą” 1946, nr 1, s. 2-3.

⁶⁷ Za nieprzestrzeganie nazw urzędowych groziły kary, chociaż czasami zgadzano się na tymczasowe odstępstwa. Por. M. W a g i ń s k a-M a r z e c, *op. cit.*, s. 388-389, 398, 400. Funkcjonowanie obu nazw, ale tylko przez krótki okres, potwierdza np. skrypt dłużny „Jesiennej Akcji Siewnej 1946 r.”, podpisany przez Bronisława Tomaszewicza. Na dokumencie z 23 września 1946 r. w rubryce „w gminie” dłużnik wpisał Krosno, a w rubryce „w powiecie” Krosno n/O. Na tym samym dokumencie widnieją pieczęć Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Krośnie Odrzańskim (kserokopia dokumentu w posiadaniu autora artykułu).

⁶⁸ Wykaz gmin miejskich i wiejskich z wyszczególnieniem gromad i miejscowości wchodzących do danej gminy i gromady wg nowego podziału administracyjnego, obowiązującego z dniem 1 grudnia 1945 roku powiatu kośnieńskiego, Województwa Poznańskiego (kserokopia maszynopisu oryginalnego dokumentu w posiadaniu autora artykułu).

⁶⁹ L. L a u d a ń s k i, *op. cit.*, s. 17. Autor w podpunkcie 18 („Pisownia”) stwierdza (na podstawie porównania swoich świadectw szkolnych), że zmiana musiała nastąpić od 1 stycznia 1947 r. Ponadto, jak zauważa, „Na początku – pisano Krosno n/O. Musiało się to wydawać *specom od nazewnictwa* zbyt bliskie niemieckiego *Crossen an der Oder* – bowiem w pewnym momencie pojawiła się nazwa Krosno Odrzańskie” (tekst zaznaczony kursywą przez L. Laudąńskiego). Drugi krośnianin, Witold Cieciniński, podaje jako termin zmiany nazwy marzec 1946 r. Zob. W. C i e c i ń s k i, *op. cit.*, s. 101. Obaj autorzy należeli i należą do znawców historii miasta i do jego wielkich miłośników, ale i oni nie znali daty zmiany.

⁷⁰ Zarządzenie Ministrów: Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 7 maja 1946 r. o przywróceniu i ustaleniu urzędowych nazw miejscowości, „Monitor Polski”, nr 44, poz. 85 z dnia 19 maja 1946 r. Zarządzenie podpisali ówcześni ministrowie – administracji publicznej Wł. Kiernik i Ziem Odzyskanych Władysław Gomułka.

grudnia 1946 roku)⁷¹. Nazwa, którą zatwierdzono ostatecznie w maju, przetrwała do dnia dzisiejszego.

Mimo ujednoczenia nazwy miasta, która ma już niemal 60 lat, wciąż są używane różne jego określenia. Oprócz nazwy oficjalnej – *Krosno Odrzańskie*, zdarza się, że w literaturze funkcjonują formy: *Krosno*⁷², *Krosno nad Odrą*⁷³, a także (rzadko) *Krosno Nadodrzańskie*⁷⁴. Używane są one jednak bardzo sporadycznie, a pisownia wprowadzona w 1946 roku przyjęła się wśród mieszkańców i jest powszechnie stosowana (w pisowni najczęściej jako *Krosno Odrz.*).

Próby wyjaśnienia nazwy Krosna podejmowane już w XVI wieku nie były zadaniem łatwym. Onomastyka, której częścią jest toponomastyka, zaczęła się rozwijać dopiero w połowie XIX wieku. Pierwsze próby wyjaśniania były najczęściej chybione i miały w sobie więcej z autorskich konfabulacji niż naukowości. Jednak już wówczas zaczęto zwracać uwagę na ścisłą zależność nazw miejscowości z szatą roślinną i zwierzęcą, rzeźbą terenu i jego położeniem. Gustav Matthias wyjaśniał, że słowiańscy mieszkańcy tych ziem nadawali nazwy proste i kojarzące się z otoczeniem (np. Głogów od głogu)⁷⁵. Był to pierwszy krok do fachowej analizy i wskazywania na właściwe źródła pochodzenia nazw miejscowości.

Pierwsze naukowe analizy pochodzenia nazwy powstały wraz z rozwojem onomastyki, tj. po 1945 roku. Dobre efekty przyniosła współpraca w tym zakresie językoznawców i historyków. Jednak, jak zauważa J. Szymański „należy stwierdzić, że wyniki uzyskiwane przez językoznawców stale budzą wątpliwości historyka, a ostatnio nawet się powiększyły”⁷⁶ (podkreślenie T.S.). Wynika to wszelako bardziej z podejścia do źródła historycznego niż jego treści.

Jedno z pierwszych naukowych uzasadnień genezy nazwy Krosna zostało zawarte w pracach Z. Hierowskiego i S. Rosponda⁷⁷ oraz J. Staszewskiego⁷⁸ z 1948 roku. Według autorów „Krosno czyli Krostno = teren pagórkowaty, niby krostami, wzniesieniami pokryty”⁷⁹. Co ciekawe, ponad dwadzieścia lat później Stanisław Rospond podaje nieco inną genezę nazwy – „Krosno czyli Krostno na oznaczenie terenu krzaczastego, chróstem porośłego”⁸⁰. Przykład ten jest dowodem na brak

⁷¹ „Poznański Dziennik Wojewódzki” z 8 grudnia 1946 r., nr 30, s. 412.

⁷² S. Z a j c h o w s k a, *Nad Środkową Odrą i Dolną Wartą*, Warszawa 1959, s. 133 i n.

⁷³ Zob. J. M u s z y Ń s k i, *Geneza i rozwój...*, s. 49.

⁷⁴ N. K o ł o d z i e j c z y k, *Ziemie Zachodnie w działalności PPR*, Poznań 1966, s. 120.

⁷⁵ A. M a t t h i a s, *op. cit.*, s. 9-10; J. M u s z y Ń s k i, *Geneza i rozwój...*, s. 63.

⁷⁶ J. S z y m a Ń s k i, *op. cit.*, s. 213.

⁷⁷ Z. H i e r o w s k i, S. R o s p o n d, *op. cit.*

⁷⁸ J. S t a s z e w s k i, *Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, Gdynia 1948.

⁷⁹ Z. H i e r o w s k i, S. R o s p o n d, *op. cit.*, s. 37.

⁸⁰ S. R o s p o n d, *Pogadanki o Śląskim...*, s. 22. Autor podkreśla również, że Krosno oprócz takich nazw miejscowości, jak Głogów, Niemcza, Iława, Zgorzelec, Kraków, Szczytna-Szczecin, jest jedną z najstarszych. *Ibidem*, s. 43.

pełnej zgody co do genezy nazwy Krosna. Dyskusja nad źródłosłowiem trwa do dnia dzisiejszego i toczy się pomiędzy zwolennikami definicji „nierówności terenu” a „gąszczem, chrustem”⁸¹. Inny z naukowców, Zdzisław Kaczmarczyk, podaje, że słowo *Krosno* wywodzi się od słowa *chróst*, co ma oznaczać gąszcz, wiklinę, pręcie⁸². Autor wykorzystuje przy tym definicję chróstu ze *Słownika języka polskiego* Samuela Lindego⁸³. Zdarzało się, że wiązano to słowo z krosnem jako warsztatem tkackim⁸⁴, krostą, czyli chorobowym wypryskiem na skórze⁸⁵, lub krosienami, czyli rodzajem nosidła⁸⁶. Większość badaczy jest jednak zgodna co do słowiańskiego pochodzenia słowa oraz występowania jego odmian na obszarach innych państw słowiańskich. Wymieniane są m.in. w Czechach: Chroustov, Chroustovice, na Peloponezie: Krousteni, na Ukrainie: Korostenko, Korosno, a także w Polsce: Krościenko, Chwarstno⁸⁷.

Wobec takich rozbieżności trudno jest jednoznacznie wskazać na źródłosłów nazwy Krosna (obecnie Odrzańskiego). Być może powstała ona wskutek połączenia kilku elementów. Zarówno *krost* – nierówność, jak i *chróst* – gąszcz odpowiadają nawet współcześnie warunkom topograficznym i przyrodniczym miasta i jego najbliższej okolicy. Ponadto zapewne jakąś rolę w nazwie miasta musiało odegrać jego nadrzeczne położenie⁸⁸.

Mimo upływu ponad dziesięciu wieków i przechodzenia Krosna z rąk do rąk trzon nazwy nie ulegał znaczącym zmianom. Zarówno pierwsza nazwa – *Crosno*, jak i współczesna – *Krosno Odrzańskie* pozostały klarowne i czytelne dla Polaków i Niemców. Przez wiele stuleci z nazwą miasta wiązały się ważne wydarzenia historyczne stanowiące fundament powstania państwowości polskiej. Później

⁸¹ Klasycznym dowodem tej swoistej dyskusji są prace Kazimierza Rymuta i Stanisława Rosponda. Obie wydane w połowie lat 80. Pierwszy z autorów tłumaczy znaczenie nazwy od słowa *krost* – nierówność terenu, drugi od słowa *krostno* – oznaczającego nadwodne położenie i obszar zarośnięty chrustem i sitowiem. Por. K. Rymut, *Nazwy miast...*, s. 120; S. Rospond, *Słownik etymologiczny...*, s. 171.

⁸² Z. Kaczmarczyk, *op. cit.*, s. 62.

⁸³ M.S.B. Linde, *op. cit.*, t. I, s. 266-267. Pod definicją słowa *chróst* S. Linde podaje także, co jest niezwykle ciekawą informacją, znaczenie tego słowa w innych słowiańskich językach. I tak w „bośnieńskim” słowo to oznacza ‘jarzyny’, w słowackim ‘groble’ lub ‘chrząszcz’, w chorwackim ‘dąb’.

⁸⁴ A. Bańkowski, *op. cit.*, s. 822; A. Matthias, *op. cit.*, s. 7.

⁸⁵ A. Bańkowski, *op. cit.*, s. 822; K. Rymut, *Nazwy miast...*, s. 120; M. Malec, *op. cit.*, s. 132.

⁸⁶ A. Bańkowski, *op. cit.*, s. 822.

⁸⁷ Por. J. Staszewski, *op. cit.*, Warszawa 1968, s. 234; Z. Stieber, *op. cit.*, s. 241; J. Muszyński, *Geneza i rozwój...*, s. 63-64.

⁸⁸ M. Malec w swoim słowniku pod hasłem „Krościenko nad Dunajem”, wyjaśnia, że być może nazwa rzeczki Krościcy wzięła się od „rzeki płynącej wśród zarośli”. Związek nazwy z nadwodnym położeniem zauważa także S. Rospond. Zob. S. Rospond, *Słownik etymologiczny...*, s. 171; M. Malec, *op. cit.*, s. 133.

stanowiła nazwę bliską zamieszkującej te ziemie ludności niemieckiej. To, co dla jednych jest tylko jednym z wielu ojkonimów dla innych zawiera wielki ładunek emocjonalny. Przedwojenny mieszkaniec Crossen an der Oder tak podsumował dyskusje nad pisownią nazwy miasta:

[...] Długo się sprzeczano
 Czy Crossen pisze się przez C czy przez K
 Zdecydowano się na K
 I teraz miasto nazywa się Krosno.
 Opuściłem je podczas śnieżnej zimy
 To nie niewinność miała kolor biały⁸⁹.

Tomasz Struk

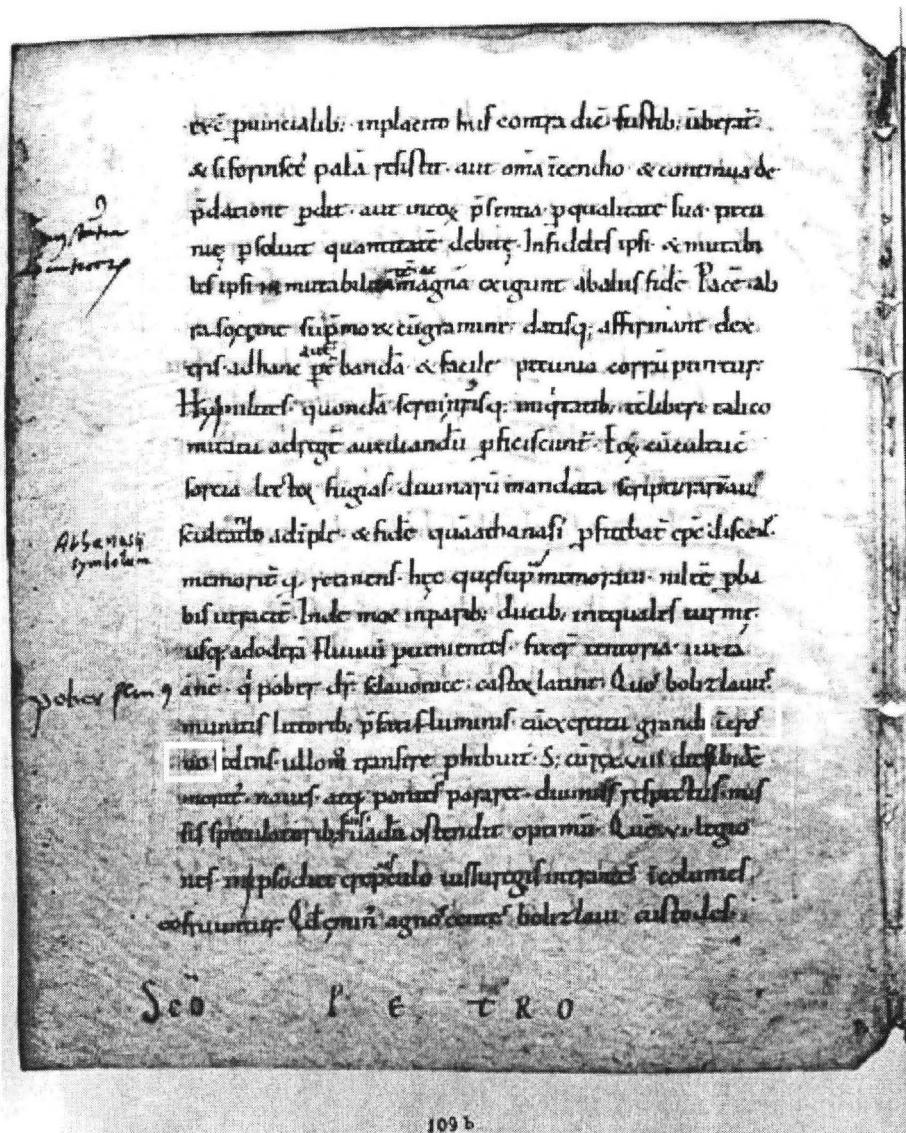
GENESE UND VERÄNDERUNGEN DES NAMENS DER STADT KROSNO ODRZAŃSKIE

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Name der Stadt wurde erstmals in der Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg erwähnt (1005). Für diese Quelle interessierten sich bereits die Geschichtsforscher des 16. Jahrhunderts. Danach wurde das Thema von den deutschen Historikern des 19. und den polnischen Historikern des 20. Jahrhunderts erneut aufgegriffen. Über die Jahrhunderte ist der Name verändert worden: von dem lateinischen Wort *Crosna* über das deutsche Wort *Crossen* bis zum polnischen Wort *Krosno*. Die zahlreichen Schreibformen sind durch die ältesten Unterlagen, Siegel und Karten belegt. Seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bevorzugte man mitunter das Wort *Crossen* und deutete die Lage der Stadt durch den Zusatz „an der Oder“. Nach der Übernahme der an der Oder liegenden Stadt verwendete man die Namen *Krosno* und *Krosno nad Odrą* (an der Oder). Mit der Ministerverordnung über die Verwaltung und Bodenrückgewinnung vom 19.05.1946 wurde die Veränderung gültig.

Im Artikel wird auch über die Theorie der Namensgenese und deren Vertreter berichtet. Laut Sprachwissenschaftlern und Historikern verdankt die Stadt ihren Namen den slawischen Worten *krost* (Ungleichheit) oder *chrost* (Dickicht).

⁸⁹ W.C. Reinicke, *op. cit.*

Rękopis *Kroniki Thietmara*,
strona 109b z pierwszą wzmianką o Krośnie Odrzańskim (1005)

Źródło: witryna internetowa: <http://141.84.81.24/cgi-bin/acwww25/regsrch.pl?db=vt&wert=&...:&barcode=&nachname>